ئجادیەت تەتقاتى

شي ۋنجاڭ

ئجادیەتنڭ ئورنى ۋە رولى

ئجادیەت ئجتمائي ئادەمنڭ تەجربە هەم ئەمەلیەت داۋامدا ئەقلي ئقتدار هەم بلم تەجربلرنگە تاینپ تۇرۇپ ئقتساد، مەدەنیەت تەرەققیاتغا ۋە ئجتمائي تەرەققیاتقا پایدلق یڭى نەتجە هاسل قلدىغان ئالیجاناپ هەرىكەت. ئنسانلار تارىخدا ئخترا، ئجاد قلنغان نەتجلەر مەیلى بلم، ئدیە، نەزەریە، ئۇسۇل جەهەتتە بولسۇن یاكى ئەسەر، قورال، ئۈسكۈنە، ماتېریال جەهەتتە بولسۇن بزدەك زامانمزنڭ ماددي هەم مەنۋى مەدەنیتنڭ مۇهم مەزمۇنغا ئایلاندى، زامانمزدكى ئادەملەرنڭ قممەتلك مەدەنیەت بایلقى ۋە یاشاش، تەرەققي قلشنڭ ئاساسي بولدى هەمدە بۇندن كېینكى یڭى ئخترا، ئجادیەت نەتجلرگە قوشۇلۇپ ئنسانیەتنڭ كېلەچككە تەسر كۆرستدۇ.

ئخترا، ئجادیەت تارىخى — ئنسانیەت مەدەنیەت تارىخدۇر. ئخترا، ئجادیەت بلەن شۇغۇللنش قابلیتى ئاللقاچان ئنسانلارنى باشقا مەۋجۇداتلاردن ئایرپ تۇرىدىغان مۇهم بەلگلەرنڭ برى بولۇپ قالدى. ئنسانلار ئخترا، ئجادیەت قابلیتگە تاینپ تۇرۇپ ئاسمانغا ۋە یەر ئاستغا یۈرۈش قلش بلەن جاهاننڭ خلۋەت جایلرىدكى ئاجز (یۇراق، ئاۋاز ۋە باشقلار هەققدە) نەرسلەرنمۇ تولۇق كۆزتپ، تەدرىجي هالدا تەبئەتنڭ خوجاینغا ئایلاندى. مۇشۇنداق قابلیەت بلەن سېلشتۇرغاندا، ئنسانیەتنڭ ئخترا، ئجادیەتنڭ ئۆزگە بولغان چۈشەنچسى تېخى بر قەدەر یۈزەكى تۇرۇپ قالدى. تارىختن بۇیان پاراسەتلك زاتلار پۈتۈن ئەقلنى ئشقا سېلپ ئخترا، ئجادیەتنڭ مېخانزمى، قانۇنیتى ۋە مەنبەسى هەققدە بارلق كۈچى بلەن ئزدەنگەن بولسمۇ، ناهایتى ئۇزاق ۋاقت ئچدە ئخترا، ئجادیەت ئۈستدە ئەگپ یۈرگەن ئسرتقۇ تۇمانلارنى تارقتۇېتەلمدى. ئۆزلۈك پەنلەر ئنتاین زور دەرىجدە گرەلەشكەن، تەبئي پەنلەر ئنسانیەتنڭ ئەقلي ئقتدار - پادشاهلقغا زەربدارلق بلەن هۇجۇمغا ئۆتكەن دەۋرمزدلا ئخترا، ئجادیەت توغرسدكى تەتقاتتا ئۈنۈملۈك ئلگرلەش ۋە زور بۆسۈشلەر بولۇپ، ئخترا، ئجادیەت پائالیتنى تالانتلق شەخسلەرنڭ بر خل هۈنرىدن مەشق ئارقلق پائالیەت ئۈنۈمنى ئۆستۈرىدىغان ماهارەت ساهەسگە كرگۈزدى. نۆۋەتتە، تېخمۇ ئلگرلەپ ماهارەتتن نەزەریلشش، مەنتقلشش، تەرتپلشش یۈنلشگە قاراپ قەدەم تاشلماقتا. ئخترا، ئجادیەتنڭ ئلمیلششى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلنپ، زامانمزدكى ئلمي تەتقاتنڭ نۇقتلق تېمسغا ئایلاندى. ئخترا، ئجادیەتنڭ ئقتساد، جەمئیەت، مەدەنیەت تەرەققیاتغا بولغان زور ئەهمیتنى نەزەردە تۇتقاندا، ئختر ئجادیەت تەتقاتنى ئلگرى سۈرۈشنڭ مۇهملقدا گەپ یوق.

فرانس بەكون ناهایتى چۈشەنچلك هالدا مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن ئدى: «ئنسانیەتكە بەخت یارتالایدىغان بارلق بایلقلار ئچدە، ئنسانیەت هایاتنى یاخشلایدىغان یڭى تېخنكا، یڭى تۆهپە ۋە یڭى ئخترالاردنمۇ ئۇلۇغ هېچقانداق بایلق بولمغان. شۇنڭ ئۈچۈن، مېنڭچە، یراق قەدىمكى زاماندكى یاۋایي كشلەر ئارسدا ئجادكارلارنى دانشمەن یاكى ئەۋلیا دەپ چوقۇنۇش كېلپ چققان.» ئەمەلیتمۇ دەل ئاشۇنداق. ئنسانلار جەمئیتى ۋە ئنسانلارنڭ ئۆزنڭ تەرەققیاتى ئخترا، ئجادیەت نەتجلرنڭ تەدبقلنشى ئارقسدا ۋۇجۇتقا چققان. شۇنداق قلپ، ئنسانلارنڭ مەدەنیەت تارىخى ئەمەلیەتتە ئنسانلارنڭ ئجاد قلش، كەشپ قلش، ئخترا قلش، یارتش تارىخى بولغان. شۇنڭ ئۈچۈن ئنسانلار تارىختن بۇیان ئخترا، ئجادیەتكە چوقۇنغان.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئىجادىيەت ئىنسانلار ئىجتىمائىي ئەمگىكىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك يادروسى، ئىجادىي ئەمگەكلەر داۋامىدا ئىنسانلار تەبىئەتنى ئۆزگەرتكەن، ئۆزىنىمۇ ئۆزگەرتكەن، قول ۋە مېڭىسىنى تەرەققىي قىلدۇرغان، تىل ۋە جەمئىيەتنى ئىجاد قىلغان، مۇشۇ ئاساستا تەبىئەت بىلەن باغلىنىش جەھەتتە ئىنسانلار ئۆزلىرىنى ھايۋاناتلار دۇنياسىدىن ئۈستۈرۈپ چىققان؛ ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى ئۆزگەرتىشى قورال - سايمانلارنى ئىجاد قىلىش قاتارلىق سۈنئىي تەبىئەت ھاسىلاتلىرى ئارقىلىق بولغانلىقتىن، تەبىئەتكە ئىنسانىيەتنىڭ تامغىسى ئېسىلغان، بۇنىڭ بىلەن سۈنئىي تەبىئەت دۇنياسى — ئىككىنچى تەبىئەت يارىتىلغان. ئىنسانىيەتنىڭ ماددىي ياشاش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش جەريانىدا، ئىنسانلار كەڭ كۆلەمدىكى پەن - تېخنىكا ۋە ئىشلەپچىقىرىش قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى ئىجتىمائىي تەشكىلاتچىلىق ئۇسۇللىرىنى ئۈزلۈكسىز ئۆزگەرتىپ، ئۆزلىرىنى داۋاملىشىپ بارىدىغان ئىجادىي ئەمگەك ئارقىلىق، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت جەھەتتە ئۆسۈپ يېتىش ئىمكانىيىتىگە، تەبىئەت، جەمئىيەت ۋە ئۆزىنىڭ ھەقىقىي خوجايىن بولۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان.

ئىنسانىيەتنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات داۋامىدا ئېتىقاد قىلغىلى ئىنسانىيەت تارىخىدا ۋە ھازىرقى رېئاللىقىمىزدا ئىجاد قىلىنىۋاتقان پەن - مەدەنىيەت بىلىملىرى ۋە ئۇلارنىڭ تەدبىقلىنىشى بولۇپ، ئىجادىيەتكە بولغان بۇنداق ئېتىقاد ئىنسانىيەتنى ئىجادىيەتكە چوقۇنىدىغان قىلغان.

قەدىمكى ئادەملەر ئىجادىيەت، ئىختىرادىن پاراۋانلىققا ۋە ھوزۇر - ھالاۋەتكە ئىگە بولغان. ئەمما ئۇزۇن ئۆتمۈشتە يەنە ئىجادىيەت، ئىختىرالارنى سىرلىق بىلىپ، ئىجادىيەت، ئىختىرا نەتىجىلىرىنى، ئىجادىيەت جەريانى ۋە ئىجادىيەتچى، ئىختىراچىلارنى ئىلاھ ئەۋلىيالار بىلەن باغلىۋېلىپ، دىن، ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر ئارقىلىق ئۆزلىرىمۇ ئۇلارغا چوقۇنغان، ھەممە مىللەتلەردە ئىجادىيەت ئىلاھىنى ئاساسلىق ئىلاھ قاتارىغا كىرگۈزۈۋالغان. جۇڭگودا پەن گۇ، نۈي ۋا، فۇشى، ھىندىستاندا سىۋا، قەدىمكى يۇناندا پىرومىتوس، ئافىنا قاتارلىقلار ئەنە شۇنداق ئىلاھلاردۇر. غەربتىكى بىر مۇنچە مىللەتلەر تېخى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئىجادىيەت ئىلاھىنى ياراتقۇچى ئىگە قاتارىغا ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارنى خۇدا ئورنىغا قويۇۋالغان. بۇنىڭ بىلەن تۈرلۈك ئىجادىيەت، ئىختىرا نەتىجىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ئەۋلىيا - ئەنبىيالار ۋە ئىلاھ پەيغەمبەرلەرنىڭ كارامىتى بولۇپ قالغان. مەسىلەن، ئافىنانىڭ توقۇمىچىلىقنى، مىتال تاۋلاشنى، ھارۋا، كېمىسازلىقنى ۋە بۇقۇسا، تىرنا قاتارلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ياساشنى كەشىپ قىلىشى، قوي - كالىلارنى كۆندۈرۈش قاتارلىقلار فۇشىنىڭ پال سىزىپ، رەقەم ساناشنى باشلىشى، مۇچەل - بۇرج ئىجاد قىلىشى، پەسىل ۋە كېچە - كۈندۈزنى ئايرىشى، مۇزىكا ئەسۋابلىرىنى ياسىشى، نىكاھ تۈزۈمى ئورنىتىشى، تور - خالتىلارنى توقۇشى، مال - چارۋا بېقىشى، ياغاچ ياساپ ئوۋ قىلغانلىقى قاتارلىقلار ئەنە شۇنداق چوقۇنۇشتىن كېلىپ چىققان رىۋايەتلەردۇر. بولۇپمۇ فېئوداللىق دەۋرلەردە ھۆكۈمرانلار ھۆكۈمرانلىقىنى قوغداش ئۈچۈن ئاتا - بوۋا ئەۋلىيالىرىنى ياساپ چىققان. ئالايلۇق، جۇڭگودا خەنزۇلار ياساپ چىققان خۇاڭ دى ئەسلىدە ئىلاھ ئەمەس ئىدى، لېكىن چىن، خەن سۇلالىلىرىدىن كېيىنكى خەلقلەر ئالدىنقى قەدىمقى زاماندىكى ئىجادىيەت نەتىجىلىرىگە ئاپىرىن ئېيتىش ھېسابىغا ئىجتىمائىي كۈچلەر ۋە ئىجادىيەت نەتىجىلىرىنى خۇاڭ دىغا مەنسۇپ قىلىپ، ئۇنىڭ ئىلاھلىق خاراكتېرىنى ئۈستۈرۈۋەتكەن، ئۇنىڭ جىن، ئەرۋاھلارنى ھايۋاناتلارنى نېرى - بېرى قىلغانلىقى، ئەتكاپقا كىرىپ دۇئا - تەگبىر قىلىش بىلەن ئەۋلىيالىق يولىنى ئۆتقانلىقى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەردىن باشقا، خۇاڭ دى «كۆللى مەۋجۇداتلارغا ھاياتلىق بېغىشلىدى»، «تەرتىپسىز ۋە سالپاساقلارنى رەسىم - قائىدىلىك قىلدى»، «كىگىز - پالاس ئەتتۈردى، تاج ۋە قاشتېشى تىزىقىنى ئىجاد قىلدى»، «ئاش - تاماقنى پىشۇرۇپ يېيىشنى ئىجاد قىلدى»، «قۇدۇق كولىدى»، «رەختنى ھەر خىل بوياپ كىيىم قىلدى»، «چاقماق، تاشتىن ئوت ئالدى»، «ياغاچنى ئويۇپ قېيىق ياسىدى، ياغاچنى شىلىپ پالاق ياسىدى»، «ئات - كالىنى مىنىشكە كۆندۈردى»، «ياغاچنى ياساپ ئوغۇر توقمىقى قىلدى، يەرنى كولاپ ئوغۇر قىلدى»، «ياغاچنى ئېگىپ يا قىلدى، ياغاچنى شىلىپ ئوق قىلدى» دەپ سۈرەتلىگەن. بۇنىڭدىن باشقا، تېخى جەڭ ئۇسۇلىنىڭ، تىبابەتچىلىكنىڭ، كالىندارچىلىقنىڭ بىرى دەپ تەرىپلىگەن.

ئىجادىيەت نەتىجىلىرىنى ئىلاھ ئەۋلىيالارغا مەنسۇپ قىلىۋېتىدىغان مۇنداق ھادىسىلەر كېيىنكى فېئودال ھۆكۈمرانلار «ھۈنەر ـ سەنئەت»نى پەس كۆرگەن دەۋرلەردىمۇ داۋاملىق ئەۋج ئېلىپ تۇردى. سۇي سۇلالىسى زامانىدا ئۆتكەن ئاتاقلىق ئۇستا لى چۇنجاۋ ئايمىقىدا كۆۋرۈك ياسىغاندا، خەلق ئارىسىدا ئۇنى كارامەت پەيدا قىلغۇچى پىر دەيدىغان رىۋايەت ۋە «جاۋ ئايمىقىدىكى كۆۋرۈكنى لۇبەننىڭ ياسىغانلىقى» ھەققىدە ناخشا تارقالدى. مۇنداق مىساللارنى 360 خىل كەسىپنىڭ ھەممىسىدە كۆرۈلىدىغان پاناكار ئىلاھىي، ئۇلۇغ پىرلەر توغرىسىدىكى رىۋايەتلەرنىڭ ھەممىسىدىن كۆرگىلى بولىدۇ.

يېقىنقى زاماندىن بۇيانقى پەن ـ تېخنىكىنىڭ چاپسان راۋاجلىنىشى كىشىلەرنى ماددىي تۇرمۇش جەھەتتە ناھايىتى زور ئۇتۇقلارغا ئىگە قىلدى، پەن ـ مەدەنىيەتتە تۆھپە قوشقان ئادەملەرنى جەمئىيەت ناھايىتى يۈكسەك باھالىدى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، پەن ـ مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىجادىيەتلەر بىلىمنى ئۆستۈردى، ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى مەدەنىيەت ۋە ماددىي مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

ھەرقايسى ئەللەر يالغۇز پاتېنت تۈزۈمى قاتارلىق بىلىمنىڭ مۈلۈك ھوقۇقى تۈزۈملىرى ئارقىلىق، ئىجادىيەت نەتىجىلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە ئۇنىڭغا كاپالەتلىك قىلىش بىلەنلا قالماي، بەلكى پەخرى مۇكاپات تۈزۈمىنى يولغا قويۇش ئارقىلىق ئىجادىيەتچى، كەشپىياتچى، ئىختىراچىلارنىڭ نامىنى ئۆزلىرىنىڭ نەتىجىلىرى ئۈستىگە يازدى. مەسىلەن، كوپېرنىكنىڭ قۇياش مەركەز تەلىماتى، خوك قانۇنى، پىرلانك تۇراقلىق سانى، دېكارد كوئوردىناتى، ئۆيلېر فورمىسى، ھاللى قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزى، نيۇتون دىنامىكىسى، دېگەن ناملار ئەنە شۇنداق قويۇلغان؛ ھەتتا بەزى ئۇلۇغ ئىجادىيەتچى، ئىختىراچىلارنىڭ نامى بىلەن دەۋرگە نام بېرىلدى، مەسىلەن، دارۋىن دەۋرى، نيۇتون دەۋرى دېگەن ناملار ئەنە شۇنداق قويۇلغان؛ ياكى پەن، ياكى نەتىجىگە نام بېرىلدى. مەسىلەن، گېئورگېس كۇۋىېر پاتالوگىيە ئاتىسى، مۇكاگېنى پالېئونتولوگىيە ئاتىسى، فارادېي ـ ئېلېكتر ئىلمىنىڭ ئاتىسى، د. پېئول ماتېماتىكا فىزىكىسىنىڭ ئاتىسى، فىت — تەجرىبە پسىخولوگىيىسىنىڭ ئاتىسى، لاۋاسىېر — ھازىرقى زامان خىمىيىسىنىڭ ئاتىسى دېگەن ناملار ئەنە شۇنداق بېرىلگەن. شۇنداقلا ئوپېنھام ـ ئاتوم بومبىسىنىڭ ئاتىسى، تېننا — ۋودرود بومبىسىنىڭ ئاتىسى، چىناۋ كوپىمكى ـ ئالەم قاتنىشىنىڭ ئاتىسى دېگەن ناملارمۇ ئاشۇ ئادەت بويىچە بېرىلگەن. ئىجادىيەت نەتىجىلىرىگە بولغان مۇنداق مۇكاپاتلاش ۋە جەمئىيەتنىڭ ئالىم، ئىنژېنېر، ئەدىپ — سەنئەتكار قاتارلىق ئىجادىيەت، ئىختىرا پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىملارغا قىلغان ھۆرمىتى ئىجادىيەت، ئىختىرانىڭ ھازىرقى زامان جەمئىيىتىدىكى مۇھىم رولىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

دەرۋەقە، تارىختىن بۇيان تېخنىكىنى ھەتتا پەننى پەس كۆرىدىغان بەزى تەلىماتلارمۇ مەۋجۇت بولۇپ كەلدى، مەسىلەن، مىسىر يېڭى سۇلالىلەر دەۋرى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 1750 ـ 1100 ـ يىللار) دىكى بىر ئورىگىنالدا: «ئىنژېنېرلارنىڭ خىزمىتى ۋە تۇرمۇش ئېھتىياجى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بارلىق خىزمەتلەرنىڭ ھەممىسى قوپال ۋە پەس خىزمەتلەردۇر» دەپ يېزىلغان.

زامانىمىزنىڭ تېخنىكا ئۈمىدسىزچىلىرىمۇ پەن ـ تېخنىكىنى تىللايدۇ، مەسىلەن، بېرنادوس: «پەن ... ئەرۋاھلار ۋە ئۈمىدسىزلەرنىڭ سىمۋولى» دەيدۇ. لېكىن، بۇ رەقىبلەر ئىدىيىۋى، بەدىئىي جەھەتتىكى ئىجادىيەتلەرگە دۈشمەنلىك بىلەن قارىمايدۇ. يەنى ئىجادىيەتكە ئادەتتىكىچە قارشى تۇرمايدۇ.

شۇنداق بولسىمۇ، پەن ـ تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى تېخى توختاپ قالغىنى يوق، بەلكى بەدىئىياتنىڭ تەرەققىياتىدىن تېخىمۇ تېز سۈرئەت بىلەن تېخىمۇ ئاجايىپ بولغان كېلەچەكنى ئاچماقتا. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى، كىشىلەر پەن ـ تېخنىكىنىڭ ئېكولوگىيىلىك تۈزۈلمىگە ئېلىپ كەلگەن دەخلىسىنى ئىختىرا، ئىجادىيەت ئارقىلىق چىقىرىپ تاشلىغىلى بولىدىغانلىقىغا، ئىجادىيەت، ئىختىرانىڭ ئىنسانىيەت توختاۋسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان كېلەچەكتە ۋە بايلىق كەمچىل بولغان مۇھىتتا ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى ھەم ماددىي مەدەنىيىتىنى داۋاملىق تەرەققىياتقا ئېرىشتۈرىدىغان بىردىنبىر ئىشەنچلىك يۇلاق ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدۇ.

ئەۋلاد گۆرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئەمەلىيەتتە، يېقىنقى زاماندىن ھازىرقى زامانغىچە بولغان ئارىلىقتا بۆسۈش خاراكتېرلىك يېڭى تېخنىكا ئاساسىدا بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى قېتىملىق سانائەت ئىنقىلابى يۈز بەردى. كۆز ئالدىمىزدا ئاللىقاچان بارلىققا كەلگەن مىكرو ئېلېكترون سانائىتى، ئىرسىيەت قۇرۇلۇشى، لازېر نۇر سانائىتى، نۇر ئۆتكۈزگۈچ تالا سانائىتى ۋە ھاۋا قاتناش سانائىتى، دېڭىز نەقلىيات سانائىتى قاتارلىقلارمۇ ئوخشاشلا ئىجادىيەت، ئىختىرا نەتىجىلىرىنىڭ سانائەتكە ئۆزلىشىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن. ئۇلار ئالدىن بىشارەت بەرگەن يېڭى تېخنىكا ئىنقىلابى ۋە بۇنىڭغا ئەگىشىپ بارلىققا كېلىدىغان يېڭى سانائەت ئىنقىلابى ئىنسانىيەت ھاياتىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدە مىسلىسىز تەسىر پەيدا قىلىپلا قالماستىن، بەلكى مۇشۇ چاققىچە يۈز بەرگەن تېخنىكا ئىنقىلابى ۋە سانائەت ئىنقىلابىغا قارىغاندا، ئىنسانىيەتنىڭ ئىجادىيەت، ئىختىرا پائالىيىتىگە تېخىمۇ يۆلىنىدۇ. شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ ئازاد بولۇشى، يېڭى ئىجادىيەت، ئىختىرا نەتىجىلىرىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئاللىقاچان ھازىرقى زامان پەن - تېخنىكىسى ۋە ئىقتىسادىي جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئالدىنقى شەرتى ۋە ئاساسى بولۇپ قالدى. بەزىلەرنىڭ ستاتىستىكا قىلىشىچە، مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا سانائەت ئەمگەك ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىنىڭ ئۆسۈشى پەقەت 5% - 20 يېڭى تېخنىكا قوللىنىشقا تايانغان بولسا، ھازىر 60% تىن 80 كە يەتكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنىڭ ئىجادىيەت، ئىختىرا نەتىجىلىرىگە بولغان ئېھتىياجىمۇ كۈنسايىن جىددىيلەشكەن. مەسىلەن، بەزىلەرنىڭ ستاتىستىكا قىلىشىچە، ئىختىرا قىلىنىشتىن تەدبىقلىنىشقىچە كېتىدىغان ئوتتۇرا ھېسابتىكى ۋاقىت بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن بۇرۇنقى 37 يىلدىن، ئىككىنچى قېتىملىق ئۇرۇش مەزگىلىدىكى 24 يىلنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، ئۇرۇشتىن كېيىنكى 14 يىلغا چۈشكەن، 70 - يىللاردىن بۇيان تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ئون يىلدىن تۆۋەنگە چۈشكەن.

ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ بارغانسېرى ئىجادىيەت، ئىختىراغا تۇتقان پوزىتسىيىسىنى ئىجادىيەتچىلەر ۋە ئىجادىيەت مېۋىلىرىگە چوقۇنۇشتىن ئىجادىيەتنىڭ شەرتلىرى، پىسخىكىسى، ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچى، مېخانىزمى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىشنى قانات يايدۇرۇشقا چوڭقۇرلاشتۇردى. بۇنداق تەتقىقات بەلكىم گوپىس ئوتتۇرىغا قويغان «تېخنىكىدا تەرەققىياتنى تېزلىتىش قانۇنى»نى داۋاملىق ئۈنۈمگە ئىگە قىلىشى ھەمدە ئىجادىيەت، ئىختىرالارنى ئىنسانىيەت جەمئىيىتى تەرەققىياتىدا بارغانسېرى زور دەرىجىدە رولىنى جارى قىلدۇرىدىغان ۋە بارغانسېرى مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدىغان قىلىۋېتىشى مۇمكىن.

ئىجادىيەتنىڭ مەنبەسى

ئىجادىيەت پائالىيىتى ماھىيەتتە يېڭى تۈرگۈم شەكىللەندۈرۈش، لايىھە تاللاش ۋە مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش جەريانىدۇر. ئىنسانلارنىڭ بۇ جەرياننى بىلىشى سىرلىقلاشتۇرۇش، ئاددىيلاشتۇرۇش ۋە ئىلمىيلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت باسقۇچلارنى باشتىن كەچۈردى. ھەرقايسى باسقۇچتا مۇناسىپ ھالدا ئىختىرا، ئىجادىيەتچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ پائالىيەت ھەم نەتىجىلىرىگە قارىتامۇ ئوخشىشىپ كېتىدىغان پوزىتسىيە بولدى. يەنى ئاۋۋالقى باسقۇچتىكى ئىختىرا، ئىجادىيەتچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرىنى سىرلىقلاشتۇرۇۋېتىشتىن ئىلگىرىلەپ، ئوتتۇرا مەزگىلدىكى ئاددىيلاشتۇرۇشنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، زامانىمىزغا كەلگەندە بىر قەدەر ئوبيېكتىپ، ئىلمىي پوزىتسىيە تۇتۇشقا قەدەم قويدى.

ئىختىرا، ئىجادىيەت جەريانىنى كۆپ نۇقتىلاردىن تەتقىق قىلىپ كۆرۈشكە بولىدۇ، مەسىلەن، ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ، مەنبە نۇقتىسىدىن، جەرياننىڭ ماھىيىتى، مېخانىزمى نۇقتىسىدىن ياكى جەرياننىڭ باسقۇچلىرى، تەرتىپى نۇقتىسىدىن قاتارلىقلار.

ئىختىرا، ئىجادىيەتنىڭ مەنبەسىنى تەتقىق قىلىش - ئىختىرا ئىجادىيەتنى نېمىنىڭ پەيدا قىلىۋاتقانلىقىنى تېپىش ئۈستىدىكى ئىزدىنىشتۇر. بۇ مۇقەددەم بىر مەسىلە. قەدىمكى ئادەملەر ئىختىرا ئىجادىيەت پائالىيىتىنىڭ

سىرلىق بىر مېخانىزمى بارمىكىن دەپ گاڭگىراپ قالغانلىقىنى، «ئىلاھىي تەلىمات»نى شەكىللەندۈرگەن. مەسىلەن، پلاتون ئىلھامنى «ئىلاھنىڭ قۇدرىتى ئاتا قىلغان» دېگەن خۇلاسىنى چىقارغان بولسا، پروتىن «ئىلھام» ئىلاھ روھقا ئاتا قىلغان نەرسە دەپ قارىغان، توماس ئاكۋىنا بولسا ئاللانىڭ «جانلىق نۇرى» نى چېچىشى ئادەمنى ئىختىرا، ئىجادىيەتكە ئېلىپ بارىدۇ، دەپ قارىغان ۋە باشقىلار، شۇنداقتىمۇ يەنە بەزى ماتېرىيالىستلار تەبىئىي سەۋەب ئارقىلىق ئىجادىيەتنىڭ مەنبەسىنى شەرھىلىمەكچى بولغان. مەسىلەن، دېموكراتنىڭ ئىلھام «خۇشاللىقنىڭ ئەۋجىگە چىقىشى» دىن كېلىدۇ دەپ قارىغان؛ ھالبۇكى، «ئەۋلىيالار چارقىپەلەكنىڭ چۆرگىلىشىنى كۆرۈپ ھارۋىنى ئىختىرا قىلالايدۇ»، «سۇدا ئېقىپ كېتىۋاتقان ياغاچنى كۆرۈپ قېيىقنى ئىختىرا قىلالايدۇ» («خۇەينەنزى»، تاغ - داۋانلار ھەققىدە شەرھى») دېگەندەك گەپ - سۆزلەرمۇ بولۇپ، بۇلارمۇ «ئامەت، ئىلاھىي تەلىمات» تەۋەلىكىدىكى گەپلەردۇر. 18 - ئەسىرگە كەلگەندە، كانت ئىلھامنى يەنى ئىختىرا، ئىجادىيەت قابىلىيىتىنى تالانت بىلەن باغلىدى، لېكىن يەنىلا تالانتنى تەبىئەتتىن ھالقىغان كۆڭۈل تەۋەلىكىگە قويۇپ، «تالانت تەلىماتى» غا ئۆتۈپ كەتتى؛ شۇنداقتىمۇ يەنە بەزى ئالىملار يەنىلا تەبىئىي سەۋەبلەر ئارقىلىق تالانتنى شەرھىلەشكە تىرىشىپ «تۇغما تالانت تەلىماتى»، «ئالاھىدە قابىلىيەت تەلىماتى»نى شەكىللەندۈردى. مەسىلەن، ف. گالتون «ئىرسىيەتلىك تۇغما تالانت» ناملىق ئەسەردە مەشھۇر ئىختىساسلىقلارنىڭ قانداشلىق مۇناسىۋىتىنى تەكشۈردى؛ نېمىس نېرۋىلوگلىرى «لونبور جۇۋ تەلىماتى»نى ئوتتۇرىغا قويۇپ: تالانت بىلەن سەۋدايىلىقنىڭ ئارىلىقىدا پەقەت نېپىز قەغەز پاتقىدەك ئارىلىق بارلىقىنى، ئادەمنىڭ تۇغما قابىلىيىتى يۇقىرى بولغانسېرى روھىي كېسەللىك خاراكتېرى ئۇسۇپ كېتىدىغانلىقىنى، يەنى تالانت بىلەن روھىي كېسەللىك باغلىنىش ھادىسىسى بارلىقىنى تەكىتلىدى. نېمىس نېرۋىلوگلىرىنىڭ تەكشۈرۈشىدە ئىپادىلىنىشىچە، نورمال ئاھالە ئىچىدە روھىي كېسەللىك بىلەن ئاغرىيدىغانلار 0.5% بولۇپ، قەدىمدىن ھازىرغىچە ئۆتكەن تالانتلىقلارنىڭ ئىچىدە مەلۇم مەزگىللەردە روھىي كېسەللىك ئالامىتى كۆرۈلگەنلەر 13% - 12گە يەتكەن. «ئالاھىدە مەشھۇر» بولغان 35 نەپەر تالانتلىق ئادەم ئىچىدە روھىي كېسەللىك بىلەن ئاغرىغانلار 40% بولسا، روھىي كېسەللىك خاراكتېرى بارلار 90% كە يەتكەن. بۇنىڭدىن كېيىن، روھىي كېسەللىكلەر تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، تالانت ۋە ئۇنىڭ ئىختىرا، ئىجادىيەت مېخانىزمىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم «پاسوگراف» تەلىماتى گۈللىنىپ كەتتى. گالتون يەنە ستاتىستىكىدىن قول سېلىپ تالانت بىلەن ئىرسىيەت، تالانت يېتىشتۈرۈشكى دەسلەپكى مائارىپ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئۈستىدە ئىزدىنىپ، مەشھۇر ئالىملار سانىنىڭ يېرىمىغا يېقىن بارىدىغان تازا تىرناقتا توختايدىغانلارنىڭ چوڭ ئوغۇل ياكى يالغۇز ئوغۇل ئىكەنلىكىنى، شۇنداقلا خېلى كۆپلىرىنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ بىرسىنىڭ قولىدا «بولۇپمۇ ئانىسىنىڭ» يالغۇز بېقىپ چوڭ قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، غەلىتە خاراكتېر يېتىلدۈرگەنلىكىنى بايقىدى.

يېقىنقى زاماندا، كروك ئوتتۇرىغا قويغان «بىۋاستە تۇيغۇ تەلىماتى» بىۋاستە تۇيغۇنىڭ سەزگۈ ئاساسىنى ئىنكار قىلىپ، ئىجادىيەتنى يەنە سىرلىقلاشتۇرۇۋەتتى، بۇ تەلىمات كېيىنچە بېرگسون، براۋېرلارنىڭ بىۋاستە تۇيغۇچىلىقىغا تەرەققىي قىلدى - دە، تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا بىۋاستە تۇيغۇ ئەقىل بىلەن پەنگە قارىغاندا تېخىمۇ بەك كۆزىتىش كۈچىگە ئىگە دەپ قاراپ، پەقەت پىسخىك خاراكتېرىلا بار بىۋاستە تۇيغۇ بىلەن پەننى قارىمۇ قارشى قىلىپ قويدى. يۇقىرىدىكىلەر ئىختىرا، ئىجادىيەتنىڭ مەنبەسى توغرىسىدىكى تەتقىقاتنىڭ ئاساسلىقى پىسخىك ئامىللارغا ئاساسلانغان ئىدىيىۋى لۇشيەنى بولدى. بۇلاردىن باشقا يەنە «چىلىك تۇرۇش تەلىماتى» مەيدانغا چىقىپ، مەغلۇبىيەت — مۇۋەپپەقىيەتنىڭ ئانىسى، قېيىن ئىش يوق ئالەمدە ئىرادىلىك ئادەمگە دېگەن ناملار بىلەن ئاتالدى؛ «تىرىشچانلىق تەلىماتى» مەيدانغا چىقىپ، تالانت تىرىشچانلىقتا، «چەكسىز بىلىم دەرياسىدا جاپاغا چىداپ ئۈزگەنلەر نام قازىنىدۇ» دېگەن ناملار بىلەن ئاتالدى؛ «ئېھتىياج تەلىماتى» مەيدانغا چىقىپ، ئېھتىياج ئىختىرانىڭ ئانىسى، ئىجتىمائىي ئېھتىياج پەن - مەدەنىيەت ئىجادىيىتىگە ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ، دەپ قارىدى؛ يەنە «ۋېگېتاتىۋلىق تەلىماتى» مەيدانغا چىقىپ، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى ئۆزىنىڭ

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئىچكى قانۇنىيىتى بويىچە داۋام قىلىدۇ. ئىلمىي ئىخترا، ئىجادىيەت نەتىجىلىرىنىڭ قولغا كېلىشى پەن - تېخنىكا تەرەققىيات قانۇنىيىتىنىڭ نەتىجىسى دەپ قارىدى.

ئومۇمەن قارىغاندا، يۇقىرىدىكى تۈرلۈك تەلىماتلاردىن «ئىلاھىي ئىلھامات» قاتارلىقلارنىڭ بىمەنە بولۇشىدىن باشقا، قالغانلىرى ياكى ئىجادىيەتچىنىڭ پەزىلەت قابىلىيىتىنى نۇقتا قىلغان ياكى تەپەككۇر ماھارىتىنى تەكىتلىگەن، ياكى ئىجتىمائىيلىقتىكى تەقەززا قىلغۇچى ئامىللارنى نەزەردە تۇتقان، ياكى تەتقىقات پوزىتسىيىسىگە ئەھمىيەت بەرگەن بولۇپ، ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا بەلگىلىك ھەقىقەت بىلەن ئوتتۇرىغا چىققان. ئەمەلىيەتتە، ئىخترا، ئىجادىيەت توغرىسىدىكى يېقىنقى زاماندىكى تەتقىقات ئىپادىلەپ بەردىكى، ئىخترا، ئىجادىيەت ھەرگىز يەككە ئامىلنىڭ تەسىرىدە بارلىققا كەلمەيدۇ، بەلكى نۇرغۇن ئامىللارنىڭ ئومۇمىيلىشىپ تەسىر كۆرسىتىشى نەتىجىسىدە بارلىققا كېلىدۇ.

ئالدى بىلەن، ئادەمنىڭ تەپەككۇرى ئەركىن ئۇلانما تەسەۋۋۇر تەپەككۇرى، يېتەكلەش تەپەككۇرى ۋە ئىجادىي تەپەككۇردىن ئىبارەت ئۈچ خىل بولىدۇ. بۇ يەردىكى ئىجادىي تەپەككۇر ئادەتتىكى مەنتەقىلىق ئەقلىي تەپەككۇر دائىرىسىدىن ھالقىغان بىر خىل پسىخىك پائالىيەت جەريانىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ غەيرىي مەنتەقىلىق تەپەككۇر كاتېگورىيىسىگە كىرىدۇ. ئىجادىي تەپەككۇر ئىخترا، ئىجادىيەت جەريانىدا مۇھىم رول ئوينايدۇ، ئەمما، ئاساسلىقى مەنتەقىلىق تەپەككۇر بىلەن خاراكتېرلىنىدىغان يېتەكلەش تەپەككۇرى ۋە تەسەۋۋۇر، ئۇلانما تەسەۋۋۇر بىلەن خاراكتېرلىنىدىغان ئەركىن تەپەككۇرمۇ ئوخشاشلا ئىخترا، ئىجادىيەتتە كەم بولسا بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىخترا، ئىجادىيەت پائالىيىتى بىلەن ئۈنۈملۈك شۇغۇللىنىش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئىجادىي تەپەككۇر ئىجادىي تەپەككۇردىن تېخىمۇ كەڭ بولغان مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى، ئۈچ خىل تەپەككۇرنىڭ تەتقىقات تېمىسىغا دەللەنگەن ھالدا مۇۋاپىق بىرىكىشى بولۇشى كېرەك.

شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ئادەم تەپەككۇرىنىڭ ئۈنۈمىنى بەلگىلەيدىغان ئەقلىي قابىلىيەت تۈرلۈك بىلىش قابىلىيەتلىرىنىڭ ئۇنىۋېرسال بىرلىكى بولۇپ (نورتون 1943 - يىل) ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ زۆرۈر شەرتىدۇر. ئەقلىي قابىلىيەت قۇرۇلمىسى گەرچە مۇقەررەر ھالدا ئىجادىي قابىلىيەتنى ئۆز ئىچىگە ئالمىسىمۇ (ھېلسون كروكپىرد 1970 - يىل)، لېكىن ئىجادىي قابىلىيەت ئەقلىي قابىلىيەت ئامىللىرى يۈكسەك تەرەققىي قىلغان ئەھۋالدىلا شەكىللىنەلەيدىغان، ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ ئۈنۈملۈك تەدبىقلىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئامىلدۇر. پسىخولوگىيە تەتقىقاتى ئىپادىلەپ بەردىكى، ئىجادىي قابىلىيەت بىلەن ئەقلىي قابىلىيەت كوررېتسىيىلىك باغلىنىش مۇناسىۋىتىدە بولىدۇ. ھەر ئىككىلىسى تۇغما قابىلىيەت تەرىپىدىنلا بەلگىلەنمەيدۇ. ئادەمنىڭ تۇغما قابىلىيىتى پەقەت ئەقلىي قابىلىيەت بىلەن ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ئاساسى بولىدۇ. مائارىپ ئامىلى، ئىجتىمائىي ئامىل ۋە ئەمەلىيەتتىكى تىرىشچانلىق ئامىللىرى ئەقلىي قابىلىيەت بىلەن ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ شەكىللىنىشىگە ئورتاق تەسىر كۆرسىتىدۇ (سىنگېر 1961 - يىل، باندۇرا، ۋاتىز 1965 - يىل) شۇنداقلا ياشنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ، ئىرسىيەتلىك ئامىللارنىڭ تەسىرى پەيدىنپەي كىچىكلەپ بارىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئىجادىي قابىلىيەت ۋە ئەقلىي قابىلىيەتكە ئىگە بولۇش ئىخترا، ئىجادىيەتنىڭ ئېھتىماللىقىنىلا ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، ھەر بىر ئادەمدە ئوخشاشمىغان دەرىجە ۋە سەۋىيەدىكى ئىجادىي قابىلىيەت (ماسىروۋ) بولىدۇ. بۇنداق ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ جارى قىلدۇرۇلۇشى نۇرغۇن باشقا ئامىللار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ، يەنى پسىخىك ئامىللارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، ئىجتىمائىي مۇھىت ئامىللىرى قاتارلىقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۇڭا، ئەقلىي قابىلىيىتى ئۈستۈن بولسىلا، ئىجادىي قابىلىيىتىمۇ جەزمەن ئۈستۈن بولۇۋەرمەيدۇ، ئىجادىي قابىلىيىتى ئۈستۈن بولسىلا جەزمەن ئىخترا، ئىجادىيەت قىلالايدۇ دېگەن گەپمۇ بولمايدۇ.

ئۇنىڭدىن قالسا، ئىخترا، ئىجادىيەت پائالىيىتى جەمئىيەت ئېھتىياجى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن، جەمئىيەتكە ئەسقاتىدىغان بولۇشى شەرت. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىجادىي قابىلىيەتنى ھاسىل قىلىدىغان مۇھىم ئامىللارنىڭ

ئىجادىيلىقى بىلەن ئوخشىمىغان ھالدا ئىجادىي قابىلىيەت مۇقەررەر ھالەت بىلەن باغلىنىدۇ (مالتىزمان)، جەمئىيەت ئۈچۈن ئەسقىتىشى شەرت بولىدۇ (مېدنىك). شۇڭا، ئىختىرا، ئىجادىيەت تېمىلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشىلا ئەمەس، بەلكى ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ تەدبىقلىنىشمۇ ئىجتىمائىي ئەمەلىيەتنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇن بولۇشى، ئوبيېكتىپ دۇنيانى ئەكس ئەتتۈرۈشى شەرت. پەن - تېخنىكا جەھەتتىكى ئىجادىيەت، ئىختىرا پائالىيىتىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئېھتىياجى تېخىمۇ بىۋاستە تەسىرگە ئىگە بولۇپ، ھەتتا ئۇرغۇن كىشىلەر ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى ئىختىرا، ئىجادىيەت تېمىلىرىنىڭ بۇلىقى ھېسابلايدۇ. لېكىن، ئىختىرا، ئىجادىيەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئۈچۈن، بەلگىلىك شەرتلەر ھازىرلىنىشى شەرت، مەسىلەن، تەجرىبە، بىلىم، ئۇسۇل ۋە نۇقتىئىنەزەر قاتارلىقلار ھازىرلىنىشى شەرت. بۇ شەرتلەر ھەممىشە پەن - تېخنىكا، پەلسەپىنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسى ۋە ئىختىراچىلارنىڭ ئىگىلەش دەرىجىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇ شەرتلەر ھازىرلانماي يالغۇز ئىجتىمائىي ئېھتىياجلا بولغان بىلەن، يەنى يۈكسەك ئىجادىي قابىلىيەت ۋە ئامەتلىك پۇرسەت ھەم ئىلھام ھازىرلانغان بىلەنلا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشنى جەزمەنلەشتۈرگىلى بولمايدۇ. بۇلاردىن باشقا، يۇقىرىدىكى بارلىق ئامىللار تەل بولغاندىن كېيىنمۇ ئىختىرا، ئىجادىيەت يەنىلا مۇشەققەتلىك، مۇرەككەپ بولىدۇ، يەنى ھەم توغرا تاكتىكا، ھەم جەسۇر تىرىشچانلىق، شۇنداقلا مۇھىت جەھەتتىكى تۈرلۈك پايدىلىق شارائىتلار ھازىرلانغاندىلا ئاندىن مۇۋەپپەقىيەت قازانغىلى بولىدۇ.

ئىختىرا، ئىجادىيەت سوتسىيالوگىيىسى توغرىسىدىكى تەتقىقات ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن ئىلگىرىكى ر. مورتوننىڭ ئىلىم - پەن سوتسىيالوگىيىسى توغرىسىدىكى تەتقىقاتتىن باشلانغان. 1933 - يىلدىكى ئىلمىي ئۇنۋان ئېلىش ئىلمىي ماقالىسىدا ئۇ 17 - ئەسىردىكى ئەنگلىيىنىڭ ئىختىرا، ئىجادىيەت پائالىيەتلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مەنبەسى ھەققىدە ئىزدەندى. ئالاھەزەل ئۇنىڭ بىلەن بىرلا چاغدا ۋ. ف. ئوگبېبر قاتارلىقلار «ئىختىرا، ئىجادىيەت دېگەن مۇقەررەرلىكمۇ» دېگەن ئىلمىي ماقالىسىدا، ئىلىم - پەن ۋە تېخنىكىنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتى توغرىسىدىكى نىگىزلىك ئۇقۇمىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل بۇرۇن س. ك. گىرفىلان «ئىختىرا سوتسىيالوگىيىسى»نى ئېلان قىلىپ، 40 تۈرلۈككە يېقىن ئىختىرانىڭ ئىجتىمائىي پرىنسىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1952 - يىلى ب. بۇبېر ئېلان قىلغان «ئىلىم - پەن ۋە ئىجتىمائىي تەرتىپ» ۋە 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ج. كيوركس قاتارلىق بىر نەچچە كىشى بىرلىكتە يازغان «ئىختىرانىڭ مەنبەسى» قاتارلىق ئەسەرلەردە پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئىجتىمائىي سەۋەبلەر ئۈستىدە بىر قەدەر ئەتراپلىق ئىزدىنىشلەر بولدى، بۇ ئىزدىنىشلەر مۇھىم تەسىر قوزغىدى.

ئىختىرا، ئىجادىيەت ھەققىدە جۈملىدىن تېخنىكىدا يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىسادشۇناسلىقى تەتقىقاتىنىڭ باشلىنىشىنى ھەتتا تروتسكىنىڭ «تەرەققىياتنىڭ ئەگرى سىزىقلىقلىقى ھەققىدە تەلىمات»قىچە سۈرۈشتە قىلىش مۇمكىن؛ ئۇ 1923 - يىلى تەرەققىياتقا ئۇزاقىچە تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىللار ئىچىدە تېخنىكا ئىنقىلابىي مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى دېگەننى ئوتتۇرىغا قويدى. كاندراتىۋ 1920 - يىلى ئەتراپىدا «ئۇزاق دولقۇن ھەققىدە قىياس»نى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە كېيىنچە يەنە تەجرىبە خاراكتېرلىك قانۇنىيەت ھەم ئۇزاق دولقۇننىڭ چېكىنىش باسقۇچىدا مۇھىم ئىختىرا ۋە كەشپىياتلارنىڭ ئالاھىدە كۆپ بولىدىغانلىقىنى تاپتى. ج. ھونبوت 1934 - يىلى ئېلان قىلغان «ئىقتىسادىي تەرەققىيات نەزەرىيىسى» دېگەن كىتابىدا «يېڭىلىق يارىتىش نەزەرىيىسى»نى ئوتتۇرىغا قويۇپ، پەقەت تېخنىكىسىدا يېڭىلىق يارىتىش پائالىيىتىلا ئۇزاق دولقۇن كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، دەپ قارىدى. ئۇ يەنە بىرىنچى بولۇپ تېخنىكىدا يېڭىلىق يارىتىشنى ئۇزاق چاستوتلۇق مەزگىللى دېگەننى ئوتتۇرىغا قويۇپ، تېخنىكىدا يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ مۇقىم بولماسلىقى بىلەن ئىقتىسادتا ئۆرلەش ئوتتۇرىسىدا تۇرىدىغان «تەكچۈك ساھە»دە بولىدۇ، دەپ قارىدى. 1979 - يىلىغا كەلگەندە گ. مىنشىي «تېخنىكا تۇيغۇسى — يېڭىلىق يارىتىش چېكىنىشنى تۈگىتىدۇ» دېگەن كىتابىدا تېخنىكىدا يېڭىلىق يارىتىش

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئۇزاق چاستودا مەزگىلى نەزەرىيىسىنى تەرەققىي قىلدۇردى؛ 1980 - يىلى گ. رايى تېخنىكىدا يېڭىلىق يارىتىش دولقۇنى كاندراتىۋ ئوتتۇرىغا قويغان ئۇزاق دولقۇننىڭ تۆۋەن باسقۇچىدىن 10 - 20 يىل ئىلگىرى يۈز بېرىدۇ. دېگەننى ئوتتۇرىغا قويدى. گىللفارك تېخمۇ ئىلگىرىلەپ 90 - يىللاردا يېڭى تېخنىكا ئىنقىلابىي يۈز بېرىدۇ، دەپ ھۆكۈمالىق قىلدى. بۇلاردىن باشقا يەنە باشقىچە ئۇقتىلاردىن ئىختىرا، يېڭىلىق يارىتىش بىلەن ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىدىغانلارمۇ مەيدانغا چىقتى، مەسىلەن، دوما، ھارلود، دەنسۇن قاتارلىقلارنىڭ تەتقىقاتى ئەنە شۇلارنىڭ تىپىدىندۇر.

لوگىكىلىق نۇقتىدىن ئىختىرانىڭ مەنبەسىنى تەتقىق قىلىشتىن ئىبارەت ئىدىيۋى لۇشيەن پىلاتون، ئارىستوتىللارنىڭ تەبىر كەشىپ قىلىش توغرىسىدىكى لوگىكىسىدىن باشلانغان بولۇپ، پىلاتون ئورتاقلىقتىن ئالاھىدىلىككە ئۆتۈش ئۇسۇلىنى قوللانغان بولسا، ئارىستوتىل تۈرلەرگە ئايرىش بويىچە تەبىر كەشىپ قىلغان. بەكون ۋە نيۇتونلار تەرەققىي قىلدۇرغان ئىندۇكسىيە ئۇسۇلى 17 - ئەسىردىكى ئىلمىي كەشپىياتلار ۋە تېخنىكا ئىختىراچىلىقىغا يېتەكچىلىك رول ئوينىغان بولسا، كېيىنكى كۆزلەردە مونىنانىڭ تەكەممۇللاشتۇرۇشى ئارقىلىق ئىندوگىيلىك لوگىكىغا ئايلاندى. 17 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا دېكارت، بۇ يىل قاتارلىق ئالىملار قىياس قىلىش ئۇسۇلىنى ئوتتۇرىغا قويدى. قىياستىن دېدوكسىيلىك ئۇسۇل ئارقىلىق كەشپىياتقا ئېرىشىشتىن ئىبارەت مۇنداق ئۇسۇل 18 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا چەتكە قېقىلىشقا باشلىدى. 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە، يەنىلا ئەيىبلەشكە ئۇچرىدى، 19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا يەنە يېڭىباشتىن ئەھمىيەت بېرىشكە مۇيەسسەر بولدى. گېرمانىيىنىڭ ماتېرىيالىستىك پەيلاسوپى لېيبىنتىز 18 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا. ھەقىقىي بىلىم تەجرىبىنى ئاساس قىلىش پرىنسىپى ئاساسىدا بارلىققا كەلمەيدۇ. ئالەم بىر ماتېماتىكىلىق - لوگىكىلىق سىستېمىدىن ئىبارەت، ئۇنى پەقەت ئەقلىيلىق بىلەنلا چۈشەندۈرۈپ بەرگىلى بولىدۇ. دېگەننى ئوتتۇرىغا قويدى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان 17 - ئەسىردىكى ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيەلەرنىڭ ماتېرىيالىستىك پەيلاسوپلىرى ئوتتۇرىغا قويغان ئىجادىيەتنىڭ مەنبەسى ھېسسىي تەجرىبە ۋە ئەقلىيلىق دەيدىغان ئىدىيە ئۇلارنىڭ ئىختىرا، ئىجادىيەتنىڭ بىر لوگىكىسى بارلىقىغا ئىشەنگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىغا كەلگەندە ماخ ۋەكىللىكىدىكى ئىلىم - پەن پەيلاسوپلىرى مۇنداق مۇمكىنچىلىكنىڭ بولىدىغانلىقىنى ئېنىق ئىنكار قىلدى. ماخ قاتارلىق يېڭى دەلىلچى پەيلاسوپلار ۋە كېيىنكى كۆزلەردىكى لوگىكىلىق تەجرىبىچى پەيلاسوپلار جۈملىدىن بوپپۇل، روسسو، ۋىتگىنشتېين، كالىنىتوۋ قاتارلىقلار ئىلىم - پەن لوگىكىسى بىلەن ئىلمىي ئۇسۇلنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەۋستى ئىلىم - پەن بىلىملىرىنىڭ مەنبەسىنى تەكشۈرۈش ئەمەس، بەلكى دېدوكسىيلىك نەزەرىيە ئەندىزىسى بويىچە «بىرلىككە كەلگەن ئىلىم - پەن» قۇرۇش دەپ قارىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ كۆڭۈل بۆلگىنى «باغلىنىشنى ھەقىقىي ئىسپات قىلىش» بولىدىكى، «باغلىنىشنى ئىختىرا قىلىش» بولمىدى. ھۇبىل ئىلمىي كەشپىيات لوگىكىسى بارلىقىنى تېخمۇ ئىلگىرىلەپ ئىنكار قىلدى: «مەلۇم ئامىتى بار ئەقلىي چاقناشلار بارلىق پرىنسىپلاردىن ھالقىپ كېتىدۇ. بىز مۇقەررەر ھالدا كەشپىياتقا ئېلىپ بارىدىغان پرىنسىپلار بىلەن تەمىنلەش ئېلىپ بارساق بولمايدۇ» دېدى. لېكىن، 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىغا كەلگەندە، ئىلىم - پەن پەيلاسوپى كۇن، ئىلكىنا قاتارلىقلار ۋە رۇسىيەدىن كېتروپ يېڭى دەلىلچە پەننىڭ نۇقتىئىنەزەرىنى تەنقىد قىلىپ، يېڭى دەلىلچىلىكنىڭ «كەشپىيات لوگىكىسى» بىلەن دەلىللەش لوگىكىسى»نى پەرقلەندۈرۈشىنلا ساقلاپ قالدى. بۇنىڭدىن بۇرۇن پەيلاسوپلار بىر خىل مۇۋاپىق بولغان كەشپىيات لوگىكىسىنىڭ ئۆزى كەشپ قىلغان نەرسە (نەزەرىيە)نىڭ توغرىلىقىنى ئۆزلىكىدىن ئىسپاتلايدىغانلىقىغا ئىشەنگەنلىكتىن، كەشپىيات لوگىكىسىدىن باشقىچە بولغان بىر خىل دەلىللەش لوگىكىسىنىڭ بولۇشى زۆرۈر ئەمەس، دېگەن يەردە تۇرغان ئىدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا گېرمانىيىدە باش كۆتەرگەن ئىلىم - پەن سوتسىيالوگىيىچىلىرىمۇ كەشپىيات لوگىكىسى بىلەن دەلىللەش لوگىكىسى بىللە مەۋجۇت بولىدۇ، دېگەن نۇقتىئىنەزەرنى قوبۇل قىلغان ئىدى. بۇنداق نۇقتىئىنەزەر ھازىرقى كۈندە ئاللىقاچان

ئىختىرامېتودولوگىيىسى تەتقىقاتىنىڭ ئاساسلىق ئېقىمىغا ئايلىنىپ، كەشپىيات لوگىكىسى تەتقىقاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىۋاتقانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى.

ئونۇملۇك لوگىكىلىق ئۇسۇل ئارقىلىق ئىجادىيەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش توغرىسىدىكى يەنە بىر تەتقىقات لۇشيەنىنى ئۈچ خىلغا بۆلۈشكە بولىدۇ. بۇنىڭ بىرىنچىسى، ئىلمىي رىغبەتلەندۈرۈش ئۇسۇلى ئۈستىدىكى ئىزدىنىش جەريانىدا شەكىللەنگەن. مەسىلەن، مەخسۇس يېشىم تەپەككۇرنىڭ يولى ۋە ئۇسۇلى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئامېرىكا ماتېماتىكى ئىلكىنا يېشىمنىڭ ئۆزىنىڭ داڭلىق ئەسىرى «مەسىلىلەرنى قانداق يېشىش كېرەك» دە ئىزدىنىش ئۇسۇلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، «مەسىلىلەرنىڭ يېشىم جەدۋىلى»نى بەرپا قىلدى. نورمال، سىمون قاتارلىقلار سۈنئىي ئەقلىي ئىقتىدار تەتقىقاتى جەريانىدا «مەسىلىلەرنى يېشىشنىڭ ئومۇمىي تەرتىپى»نى ئوتتۇرىغا قويدى. لانال «بەلون — 3» تەرتىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە باشقىلار. مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان يەنە بىر خىل ئۇسۇل لوگىكىلىق ئىختىرا تەرتىپى بىلەن ئىجادىيەت قۇرۇلۇشى ئۇسۇلىنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلۈشتىن ئىبارەت. مەسىلەن، شىجۇەن گويجۇ مىينىڭ ئەڭ قىممەتتە ئالماشتۇرۇش نەزەرىيىسى ۋە لىيۇۋتىز ئوتتۇرىغا قويغان پارامېتىرلىق تەھلىل قىلىش ئۇسۇلى قاتارلىقلار ئەنە شۇلاردىندۇر. ئۈچىنچى خىل ئۇسۇل تېخنىكا تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىدىن قول سېلىپ، بىلىمنى جانلىق ئىشلىتىش نۇقتىسىدىن لوگىكىلىق تەرتىپ بويىچە ئىختىرا، ئىجاد قىلىش ئۇسۇلىدۇر. مەسىلەن، رۇسىيىنىڭ ئىختىرا يېشىم تەرتىپى تىزىسلىرى ۋە كولبىرنىڭ ئالماشتۇرۇپ بىرىكتۈرۈش ئۇسۇلى ئەنە شۇلاردىندۇر. بۇ بىر نەچچە خىل ئۇسۇل ئوخشاشمىغان دەرىجىدە لوگىكىلىق ئۇسۇلنى ئىختىرا، ئىجادىيەتنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان كاپالەتكە ئايلاندۇرۇش ئۇسۇللىرى بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئىختىرا، ئىجادىيەتنى بەلگىلىك ئىلمىيلاشتۇرۇلغان ئۇسۇل ۋە ماھارەتنى تەدبىقلاشنى نەتىجىسى دەپ قارايدۇ. بۇ ئۇسۇللار ئونۇملۇك دەپ قارىلىدۇ، چۈنكى ئۇلار ئېھتىمال نۆۋەتتىكى تازا ئېنىق بولمىغان ئىختىرا ئىجادىيەتلەرنىڭ مېخانىزمى بولۇپ قالىدۇ. بىز نۆۋەتتە ئىككىنچى، ئۈچىنچى خىل ئۇسۇلنى نۇقتىلىق تونۇشتۇرىمىز.

(تاھىر مۇھەممەت تەرجىمىسى)

* * *

(بېشى ٩ - بەتتە)

تۇرماستىن، بەلكى مەسىلىلەرنى بىخ ھالىتىدىلا تۈگىتەلەيدىغان، بۇنىڭ ئۈچۈن ئاكتىپ ۋە ئىجادىي چۈشەنچىلەرنى ئوتتۇرىغا قويالايدىغان بولۇشى شەرت.

10. ئۆزىدىن تۆۋەن دەرىجىدىكىلەر بىلەن ئۆزئارا بىلىشىدىغان، چۈشىنىشىدىغان بولۇش، ئوخشاشلا ئۆزىدىن تۆۋەن دەرىجىدىكىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ تۆۋەن دەرىجىلىكلىرى بىلەن ئۆزئارا بىلىشىدىغان، چۈشىنىشىدىغان قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا تۆۋەن دەرىجىلىكلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى داۋاملىق ماسلاشتۇرۇپ تۇرالايدىغان بولۇش شەرت.

11. كەسپكە پىداكار بولۇشتەك ئالىيجاناب روھ ئۇرغۇزۇشنى ئەڭ زور خۇشاللىق دەپ بىلىش شەرت. بۇ نەچچە تۈمەن ماختاش سۆزلىرىدىن مىڭ، ئون مىڭ ھەسسە ئەلادۇر. يەنە باشقۇرۇش تەشكىلىي خىزمەتكە، ئۆز ئىشىغا پىداكارلىق بولۇشى شەرت.

12. ئۆزىنىڭ يۇقىرى ئىناۋەتكە تايىنىشنى خىزمەتنىڭ ئاساسى قىلالايدىغان بولۇشى شەرت.

(قۇربان سوپى تەرجىمىسى)